

miştir. Ali Dâvûd Muhammed Ceffâl *et-Tevbe ve eșerühâ fi işkâtî'l-hudûd fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut 1409/1989), Nihat Dalgın *İslâm'da Tevbe ve Cezalara Etkisi* (Trabzon 1996, 1997; Samsun 1999) adıyla birer eser yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* (nşr. Râid b. Sabrî İbn Ebû Alefe), Amman, ts. (Beytül'efkâr ed-devliyye), s. 675; *Kâmus Tercümesi*, I, 150; Wensinck, *el-Mu'cem*, "tvb", "ğfr" md.leri; *Müsne'd*, I, 99, 159, 289, 422-423, 433; II, 132, 153, 297, 304-305, 435, 506; III, 198; IV, 217, 357, 359-361, 395, 404; V, 331; VI, 387-390; İbn Ebû'd-Dünyâ, *Kitâbü't-Tevbe* (nşr. Mecdî Seyyid İbrâhîm), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kur'ân), s. 117; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân* (Sıdkı Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, V, 440-441; XII, 171-174; XIX, 58-61; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhî'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 61-62; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Boynukalın), İstanbul 2005, II, 356-357; IV (nşr. Mehmet Boynukalın), s. 72-73, 93-98; VII (nşr. Hatice Boynukalın), İstanbul 2006, s. 250-252; a.e. (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî), Beyrut 1425/2004, V, 181; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 714-715, 799; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 84; a.mlf., *er-Risâle* (nşr. M. Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrut 1419/1988, s. 160; Gaz-zâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*, Beyrut 1417/1997, IV, 234-235, 242-243, 251-252, 255-258; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü't-Tevbe* (nşr. Sâbir el-Betâvî), Beyrut 1412/1992, s. 15, 119-134, 204-220; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'* (nşr. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed), Dimaşk 1422/2001, I, 406; Seyyid Mehdi Hâirî – Ali Refîî, "Tevbe", *DMT*, V, 130-133; F. M. Denny, "Tawba", *EP* (İng.), X, 385.

BEKİR TOPALOĞLU

□ FIKİH. Şartları ve Hükümü. Fıkıh literatüründe tövbe ameli boyutuyla, doğrudan hukukî sonuçları, özellikle de ceza-yı etkisi yönüyle ele alınır. Fakihler tövbenin şartlarını şöyle sıralamıştır: Günahı hemen terketmek, yapılan günahın dolayı pişman olmak, ileride bir daha aynı günahı işlememeye azmetmek. Günah kul hakkını içeriyorsa hakkın sahibine geri verilmesi veya helâllik dilenmesi gerekir. Öte yandan bazı günah ve suçlardan tövbe etmek için kefâret şart koşulmuştur (bk. KEFÂRET). Yerine getirilmemiş malî ibadetlerde tövbe hakkın sahiplerine verilmesiyle gerçekleşir; meselâ ödenmemiş zekâtın veya kefâretlerin karşılığı ödenir. Kul haklarında hakkın sahibine iadesi imkân ölçüsünde yapılır. Çalınmış veya gasbedilmiş mal mevcutsa aynen iade edilir; mevcut değilse misli veya kıymeti verilir. Bu da mümkün değilse güç yetirildiği zaman hakkı sahibine ödemeye niyet edilmelidir. Eğer hak sahibi bulunamıyorsa fakirlere tasadduk edilip bulunduğu zaman sahibine kıymetini tazmin etmeye niyetlen-

melidir. Kıyas gerektiren bir suç işlenmişse fâil hak sahibine hakkını alma imkânını vermelidir. Zina ve şarap içme gibi Allah hakkı olan bir günahın işlenmesi durumunda pişmanlık duyarak bir daha aynı suçu işlememeye azmetmek yeterlidir. Tövbenin kabulü için bu tür günah ve suçları hâkim önünde ikrar etmek gerekmez. Bazı fakihler, suçun işlendiği bilgisi yayılmışsa kişinin ikrar etmesinin efdal olacağını söylemişse de çoğunluk ikrar etmemenin her hâlükârda efdal sayılacağı görüşündedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in had suçu işleyenleri suçlarını gizlemeye teşvik etmesi (*el-Muvaṭṭa'*, "Hudûd", 12) ve suçunu ikrar edenleri ikrarlarından dönmeye yönlendirmesi (Buhârî, "Hudûd", 27-29; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 9) çoğunluk görüşünün delilleridir. Yanlış itikattan tövbe etmek onu terkettiğini açıklamak ve doğrusuna iman etmekle olur.

İleride aynı günahın işlenmemesine azmedildikten sonra aynı günah işlenirse çoğunluğa göre, "Günahın tövbe eden hiç günahı olmayan kimse gibidir" hadisi gereği (Tirmizî, "Kıyâmet", 49) önceki tövbe bozulmuş olmaz; ancak bazı âlimler, müslüman olan kâfirin irtidat etmesi durumunda önceki küfrünün günahının da avdet etmesine kıyasen bu durumda tövbenin bozulmuş sayılacağını ve önceki günahın avdet edeceğini belirtmiştir. Bazı âlimlerse günahın tekrar işlenmemesini önceki tövbenin sıhhati açısından olmasa da tövbenin kemali ve faydası bakımından şart saymıştır. Tövbenin hukukî sonuçlarının bulunduğu durumlarda tövbenin üzerinden bir müddet geçip kişinin halinin düzeldiğinin görülmesi şart kabul edilmiştir. Çoğunluğa göre bazı günahları işlemeye devam ederken başka günahlardan tövbe etmek geçerlidir. Günahlar büyüklük-küçüklük ve sayı bakımından farklılaşabilirdiği gibi tövbe de bölünebilir ve günahlar için ayrı ayrı tövbe yapılabilir. Bazı günahları sürdürdüğü halde müslüman olan gayri müslimin Müslümanlığı geçerli sayıldığı gibi aynı durumdaki müslümanın günahlarının bir kısmından tövbe etmesinin de geçerli sayılması gerektiği ifade edilmiştir. Bir kısım âlimler, günahların bir bölümüne devam ederken bir bölümüne tövbe etmenin geçerli olmayacağını ifade etmiş bazıları da aynı tür günahları tek bir günah saymış ve aynı tür içindeki günahların bir kısmını işlemeye devam edip bir kısmından tövbe etmenin geçerli sayılacağını belirtmiştir.

Bazı fakihler tövbeyi üçüncü şahısların hakkını göz önüne alarak içten (fi'l-bâtın)

ve dıştan (fi'z-zâhir) veya içsel (bâtine) ve hukuksal (hükmiyye) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birincisi Allah ile kul arasındaki tövbedir. O günahı işleyen hariç kimseye zarar vermemesi ve kul hakkını ihlâl etmemesi kaydıyla içki içmek ve yalan söylemek, namaz ve oruç gibi bedenî ibadetleri terk ve ihmal etmek gibi günahlardan tövbe bu kısma dahildir. Ancak yerine getirilmeyen namaz ve oruç gibi bedenî ibadetler tövbeden sonra kazâ edilmeli, bazı durumlarda fidye ödenmelidir. İkincisi ise, kul hakkını ilgilendiren ve hukukî sonucu olan günahlardan tövbedir. Bu kısma giren tövbede ihlâl edilen hakkın iadesi, verilen zararın tazmini de şarttır. Meselâ fakirin hakkı olan zekâtı ödememek, başkasının malını gasbetmek gibi günahlardan tövbede hakkın sahibine iadesi gerekir. Öte yandan fâsik sayılmayı gerektiren bir günahı işleyen kişinin adalet vasfını yeniden kazanması, nikâhta velle olabilmesi, şahitliğinin mahkeme tarafından kabul edilmesi, kısaca tövbenin hukuken muteber sayılması için fakihlerin bir kısmı altı ay veya bir sene geçmesi yahut düzelme âlâmetlerinin görülmesi gibi şartlar ileri sürmüştür. İşlenen günah kazif veya yalancı şahitlikse kişinin kendini yalanlaması gerekir.

Cezalara Etkisi. Suça niyetlenen kişinin suçun işlenmesinden önce kendi isteğiyle suçtan vazgeçmesi durumunda yalnız suça niyet etmesi sebebiyle ceza verilmez. Ancak niyet durumunu aşip bazı hareketlerde bulunduğu takdirde o ana kadar yaptığı hareketler bir suç teşkil ediyorsa bunların cezası uygulanır. Fâil, suçun işlenmesi yönünde icra hareketlerini tamamlayıp kötü neticeyi de gerçekleştirdikten sonra yakalanmadan önce veya sonra pişman olduğunda suçun cezasının infaz edilip edilmeyeceği fakihler arasında tartışılmıştır. Büyük çoğunluğa göre tövbenin cezayı düşürmedeki etkisi kul haklarına yönelik suçlarda değil Allah (kamu) haklarına yönelik suçlarda söz konusudur ve bu konu da İslâm ceza hukukunda cezaların tâbi tutulduğu had, kısas ve ta'zîr şeklindeki üçlü ayırıma göre ele alınmıştır.

a) Had Cezalarında. Fakihler tövbenin bazı had cezalarının düşmesine etkisinde ittifak ederken bir kısmında ihtilâf etmiştir. Eşkiyalık suçunda suçlunun yakalanmadan önce tövbe etmesinin had cezasını düşüreceğinden fakihler arasında görüş birliği vardır. Bu hususta delil gösterilen âyette, "Ancak kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler olursa bilin ki

TÖVBE

Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir" buyrulur (el-Mâide 5/34). Büyük çoğunluğa göre tövbe kişisel haklara karşı işlenen suçların cezasını düşürmediğinden, eşkıyalık esnasında gasp, yaralama veya öldürme eyleminde bulunan suçlular yakalanmadan önce tövbe etmiş olsalar dahi işledikleri bu suçlardan ve verdikleri zararlardan dolayı sorumludurlar. Had grubunda yer alan ve Allah hakkına müteallik yönü ağır basan hırsızlık, zina ve içki içme suçlarının cezaları da çoğunluğa göre tövbe ile düşmez; bu durum ister olay hâkime intikal etmeden önce ister sonra olsun hüküm değişmez; çünkü ceza işlenen suçun kefaretidir. Fakihlerin bir kısmına göre ise eşkıyalık suçuna kıyasen yakalanmadan önce yapılan tövbe bu had cezalarını da düşürür. Suçlunun yakalandıktan sonra yapacağı tövbenin de cezayı düşüreceği görüşünde olan fakihler vardır. Zina iftirası (kazf) suçunun cezası daha çok kişisel hakları ilgilendirdiği için tövbeyle düşmez; fakat çoğunluğa göre mağdurun affetmesiyle ceza düşer. İnsanın şahsiyetini rencide eden bir suç olması sebebiyle zina iftirasında bulunan kimse- nin (kâzif) tövbesinin kabulü için iftirada bulunduğu kimseyle (makzûf) helâlleşmesi gerekir. Hz. Peygamber, "Kardeşinde malı ve namusuyla ilgili bir hakkı bulunan kimse kıyamet gelmeden önce onunla helâlleşsin" buyurmuştur (Buhârî, "Mezâlim", 10). Öte yandan kâzife verilen şahitlikten men cezasının tövbeyle düşüp düşmeyeceği tartışmalıdır. Hanefiler'e göre suçlu haddenden önce tövbe ederse şahitliği kabul edilir, haddenden sonra yapılan tövbe ebediyen kabul edilmez ve bu had cezasının bir parçası sayılır. Çoğunluğa göre suçlu kazf haddinden önce veya sonra tövbe ederse şahitlikten men cezası düşer. Fakihler, irtidat suçunun cezasının mahkeme öncesi veya sonrasında yapılan tövbe ile düşeceğinde ittifak etmiştir. Sözlükte "bir kimse- nin tövbe etmesini istemek" anlamına gelen "istitâbe" fıkıh terimi olarak irtidat, zındıklık, sihir ya da bazı farzları kasten terketmek gibi durumlarda bu fiilleri işleyen kimseler için belirlenen cezaları uygulamadan önce onları tövbe etmeye çağırma- yı ifade etmektedir. Mürtedin tövbesinin mahkeme tarafından talep edilmesinin gerekip gerekmediği, gerekiyor- sa bunun süresinin ne olacağı konusunda fakihler farklı görüşlere sahiptir. İrtidat suçunun tekrerrüü halinde fakihle- rin bir kısmı tövbenin kabul edilmeyeceği görüşünde iken çoğunluk bu durumda da tövbenin kabul edileceğini, ancak fâilın sa-

mimiyeti görülene kadar hapis vb. ta'zîr cezalarının gündeme gelebileceğini belirtmiştir.

b) Cinayetlerde. Kisas ve diyet kul hakkı ağırlıklı cezalar sayıldığından fakihler, tövbenin öldürme ve yaralama suçlarının cezalarında herhangi bir etkisinin bulunmadığı konusunda ittifak halindedir. "Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir; Allah ona gazap ve lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır" âyetini (en-Nisâ 4/93) ve, "Allah'ın bütün günahları affedeceği umulur; ancak kâfir ölen kimseyi veya bir mümini kasten öldüreni Allah affetmez" hadisini (Ebû Dâvûd, "Fiten", 6) delil gösteren bazı âlimler insan öldürmenin uhrevî cezasının tövbeyle düşmeyeceğini söylemektedir. Fakat büyük çoğunluk insan öldürmenin uhrevî cezasının tövbeyle düşebileceğini, "Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin; doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar" âyetine (ez-Zümer 39/53), doksan dokuz kişiyi öldürüp tövbe eden kişinin konu edildiği hadise (Buhârî, "Enbiyâ", 54; Müslim, "Tevbe", 46) vb. naslara dayanarak kabul etmiştir. **c) Ta'zîr Cezalarında.** Kul hakkı olan sövme ve darbetme gibi ta'zîr cezası gerektiren suçlar hak sahibiy- le helâlleşilmedikçe tövbe ile düşmez. Allah hakkı sayılan, ramazan ayında kasten oruç bozma, faiz yeme ve kumar oynama gibi fiiller için öngörülen ta'zîr cezaları ise tövbe ile düşmektedir. **d) Şahitliğin Kabulünde.** Şahitliğin kabulü için adalet vasfı şart görüldüğünden büyük günah işleyen veya küçük günahlarda ısrar eden kişinin adalet vasfını yitireceği ve tövbe etmedikçe şahitliğinin kabul edilmeyeceği ittifakla benimsenmiştir. Kazf suçunu işleyen tövbesinin şahitlik yönünden kabulü ise tartışmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *el-Muḥallâ* (nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî), Beyrut 1408/1988, XII, 14-23; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, IX, 176; Gazzâlî, *İhyâ* (Beyrut), IV, 3-4; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 96; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1401/1981, II, 443, 457-458; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdül- fettâh M. el-Hulvî), Kahire 1406/1986, XII, 483-485; Kurtubî, *el-Câmi*, III, 47; V, 85; VI, 158; XII, 177; Şehâbeddin el-Karâfî, *el-Furûḡ*, Kahire 1347 → Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), IV, 181; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkat* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'dî), Beyrut 1973, II, 97-98; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 428-429; Şirbînî, *Muḡnî'l-muḥtâc*, IV, 183-184; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muḥtâr* (Kahire), IV, 116; Abdülâzîz Âmir, *et-Ta'zîr fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1389/1969, s. 516-521; Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâ'iyye*

yü'l-İslâmî, Kahire 1977, I, 351-355, 773; II, 728; Ahmed Fethî Behnesî, *es-Siyâsetü'l-cinâ'iyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1403/1983, s. 115-143; a.mlf., *el-Mevsû'atü'l-cinâ'iyye fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut 1412/1991, IV, 363; Bilmen, *Kamus*, III, 303-304; Ali Dâvûd M. Ceffâl, *et-Tevbe ve eşerühâ fi iskâti'l-hudûd fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut 1409/1989; M. Ebû Zehre, *el-Cerime*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 230, 241-248; Nihat Dalgın, *İslâm'da Tövbe ve Cezalara Etkisi*, Samsun 1999; M. Cevat Akşit, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, İstanbul 2000, s. 70, 143-145; Hâmid Mahmûd Şemrûh, "et-Tevbe ve eşerühâ fi sukûti'l-şukûbe", *Mecelletü Külliyyeti's-Ser'at ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, II/2, Mekke 1396-97, s. 137-152; Yaşar Yiğit, "İslâm Ceza Hukukunda Af ve Pışmanlığın (Tövbe) Cezalara Etkisi", *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVII/3, Ankara 2001, s. 61-74; Abdullah b. Süleyman el-Matrûdî, "Eşer'ut-tevbe 'alâ şukûbeti'l-kazf fi'l-fıkhi'l-İslâmî", *Mecelletü'l-Buḥûsi'l-İslâmiyye*, sy. 66, Riyad 1423/2002, s. 251-336; R. A. Nicholson, "Tevbe", *İA*, XII/1, s. 204; "Tevbe", *MuF*, XIV, 119-133; F. M. Denny, "Tawba", *EI*² (İng.), X, 385.

EMİNE GÜMÜŞ BÖKE

□ TASAVVUF. Tasavvufi eserlerde tövbenin tariflerinden, çeşitlerinden, derecelerinden, faziletinden, lüzumundan, mahiyetinden, kapsamından, özelliklerinden, hükümlerinden, şartlarından, rükünlerinden, neticelerinden, faydalarından, kabul edildiğine dair alâmetlerden ve tövbe- kârların hallerinden geniş biçimde bahsedilmiş, dikkate değer psikolojik tahliller, açıklamalar, yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır (Muhâsibî, *er-Ri'âye*, s. 68, 148, 360; *Bed'ü men enâbe ilallâh*, s. 344-350; *el-Kaşd*, s. 222; Ebû Tâlib el-Mekkî, I, 364-394; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 3-49).

Tövbe tasavvufta çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Bu tarifler tövbenin yönünü ve niteliklerini göstermesi bakımından önem taşır. Sehl et-Tüsterî, "Tövbe kulun günahını unutmamasıdır" derken Cüneyd-i Bağdâdî tövbeyi, "Kulun günahını unutmamasıdır" şeklinde tarif etmiştir. Sehl'in tarifi henüz sülûkün başında olan ve günaha bulaşması ihtimali bulunan müridlerle, Cüneyd'in tarifi, Allah'ın büyüklüğü düşüncesine dalan ve O'nu zikretme halinde bulunan hakikat ehli ve âriflerle ilgilidir. Cüneyd'e göre kulun tövbeden önceki günahkâr olma durumu cefa hali, tövbeden sonraki durumu ise vefa / safâ halidir. Allah bir kuluna tövbe etmeyi nasip ederek ona yakınlığını lutfederse bu halde kulun aklını geçmişte işlediği günahlara takmaması, onları unutup sadece Allah'ın nimet ve ihsanlarını düşünmesi gerekir (Kelâbâzî, s. 92; Kuşeyrî, s. 259; Hücvîrî, s. 381). Günahlardan ve kötülüklerden tövbe edenle hatalardan ve gafletten tövbe eden,